

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

راهنمای ارزیابی سریع و پاسخ به رفتارهای پرخطر جنسی

دکتر معصومه دژمان

سعید مدنی قهفرخی

مؤلفان:

دکتر کیانوش کمالی

کتایون فلاح

الهام حبیبی

دکتر آمنه ستاره فروزان

دکتر منیر برادران افتخاری

دکتر مروّنه وامقی

با همکاری:

سرشناسه	دژمان، معصومه، ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدیدآور	راهنمای ارزیابی سریع و پاسخ به رفتارهای پرخطر جنسی/ مولفان معصومه دژمان، سعید مدنی قهفرخی با همکاری آمنه ستاره فروزان... او دیگران!
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	جدول.
شابک	978-600-6442-23-5
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	همکاران آمنه ستاره فروزان، کیانوش کمالی، منیر برادران افتخاری، کتابون فلاحت، مروثه وامقی.
الهام جیبی.	
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	زنان -- رفتار جنسی
موضوع	زنان بی خانمان -- ایران -- رفتار جنسی
موضوع	امور جنسی -- اختلالات
شناسه افزوده	مدنی، سعید، ۱۳۳۹ -
شناسه افزوده	فروزان، آمنه ستاره، ۱۳۴۶ -
شناسه افزوده	دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
رده بندی کنگره	HQ۲۹ ۱۳۹۳ ۵۴۲/۵
رده بندی دیویی	۳۰۶/۷۰۸۲
شماره کتابخانه ملی	۳۶۰۹۸۹۸

دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

نام کتاب: راهنمای ارزیابی سریع و پاسخ به رفتارهای پرخطر جنسی

مؤلفان: دکتر معصومه دژمان، سعید مدنی قهفرخی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۴۴۲-۲۳-۵

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۱۰۰۰۰۰ ریال

چاپ اول: ۱۳۹۳

چاپ: ارشیا

ناشر: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

نشانی: اوبین، بلوار دانشجو، خیابان کودکان، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

تلفکس: ۲۲۱۸۰۰۸۱

با قدردانی از همکاری

• هماهنگی و نظارت: پرستو تاجیک • کنترل فنی صفحه‌آرایی: دکتر امید مستاح

• ویراستاران صوری و زبانی: مؤسسه ویراستاران حرفه‌ای پارس، مهسا صابر، زینب صادقی‌نژاد، مهدیه شریعتی، دکتر امید مستاح

• صفحه‌آرا: گروه گرافیکی ارشیا • طراحی جلد: گروه گرافیکی ارشیا

همه حقوق نشر برای ناشر محفوظ است. هرگونه استفاده از متن به هر صورتی در قالب کتابچه، جزوه، تهیه CD آموزشی، تهیه نرم‌افزار، استخراج آزمون، ترجمه به دیگر زبان‌ها و استفاده از مطالب کتاب، اشکال، تصاویر و... بدون اجازه کتبی از ناشر غیر قانونی است.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۷	پیشگفتار
۹	مقدمه
۱۱	ساختار راهنما
۱۱	ملاحظات اخلاقی در ارزیابی سریع و پاسخ

فصل اول: مبانی نظری

۱۳	۱.۱. ارزیابی و پاسخ سریع چیست؟
۱۴	۱.۱.۱. خصوصیات ارزیابی و پاسخ سریع
۱۵	۲.۱.۱. مزایای ارزیابی و پاسخ سریع
۱۸	۲.۱. بسیج جامعه، حمایت‌گیری و جلب مشارکت اجتماعی
۱۸	۱.۲.۱. بسیج جامعه

فصل دوم: راهنمای اجرایی

۲۱	۱.۲. ارزیابی
۲۲	۱.۱.۲. راهنماهای ارزیابی
۲۲	۱.۱.۱.۲. ارزیابی نیمرخ محلی
۲۲	۱.۱.۱.۲. سؤالات کلیدی در ارزیابی نیمرخ محلی
۲۵	۲.۱.۱.۲. روش‌ها و منابع داده‌ها در ارزیابی نیمرخ محلی
۲۵	۲.۱.۱.۲. ارزیابی زمینه
۲۵	۱.۲.۱.۱.۲. اهداف ارزیابی زمینه‌ای
۲۵	۲.۲.۱.۱.۲. سؤالات کلیدی در ارزیابی زمینه‌ای رفتارهای پرخطر جنسی در زنان در معرض آسیب
۲۶	۳.۲.۱.۱.۲. عناوین مدنظر برای جمع‌آوری داده‌ها در حوزه ارزیابی زمینه‌ای
۳۰	۴.۲.۱.۱.۲. روش‌های جمع‌آوری داده‌ها در ارزیابی زمینه‌ای رفتارهای پرخطر جنسی
۳۰	۵.۲.۱.۱.۲. منابع داده‌ها
۳۱	۳.۱.۱.۲. ارزیابی معضلات بهداشتی مرتبط با رفتارهای پرخطر جنسی
۳۲	۱.۳.۱.۱.۲. روش‌ها و منابع داده‌های مربوط به ارزیابی معضلات بهداشتی
۳۳	۲.۳.۱.۱.۲. نحوه ارائه یافته‌های ارزیابی بهداشتی
۳۳	۴.۱.۱.۲. ارزیابی رفتارهای سالم و پرخطر
۳۴	۱.۴.۱.۱.۲. حوزه‌های اصلی ارزیابی رفتاری
۳۵	۲.۴.۱.۱.۲. اطلاعات کلیدی که باید جمع‌آوری شود
۳۵	۳.۴.۱.۱.۲. سؤالات کلیدی در ارزیابی‌های رفتاری
۳۸	۴.۴.۱.۱.۲. روش‌ها و منابع جمع‌آوری داده‌ها در ارزیابی رفتاری

۳۹	 چگونگی ارائه اطلاعات ۵،۴،۱،۱،۲
۴۰	 ارزیابی پیامدهای اجتماعی ۵،۱،۱،۲
۴۱	 ارزیابی در گستره فردی ۱،۵،۱،۱،۲
۴۱	 ارزیابی در گستره اجتماع ۲،۵،۱،۱،۲
۴۱	 ارزیابی در گستره ساختاری ۳،۵،۱،۱،۲
۴۲	 سوالات کلیدی در ارزیابی پیامدهای اجتماعی رفتارهای پرخطر جنسی ۴،۵،۱،۱،۲
۴۳	 روش‌ها و منابع جمع‌آوری داده‌ها در ارزیابی پیامدهای اجتماعی رفتارهای پرخطر جنسی ۵،۵،۱،۱،۲
۴۳	 ارائه یافته‌های ارزیابی عواقب اجتماعی ۶،۵،۱،۱،۲
۴۳	 ارزیابی برنامه‌های مداخله‌ای در رفتارهای پرخطر جنسی ۶،۱،۱،۲
۴۵	 روش‌ها و ابزارهای قابل استفاده در ارزیابی‌ها ۲،۲
۴۵	 مطالعه کیفی ۱،۲،۲
۴۵	 مشاهده ۱،۱،۲،۲
۴۶	 جنبه‌های خاص ۱،۱،۱،۲،۲
۴۶	 مواقع استفاده از مشاهده ۲،۱،۱،۲،۲
۴۶	 ابعاد مشاهده ۲،۲،۳،۱،۱
۴۶	 روش‌های مشاهده ۴،۱،۱،۲،۲
۴۷	 محدودیت‌های مشاهده ۵،۱،۱،۲،۲
۵۰	 استفاده از مشاهده در مراحل مختلف ارزیابی سریع و پاسخ ۶،۱،۱،۲،۲
۵۰	 چه چیزی نباید مشاهده شود؟ ۷،۱،۱،۲،۲
۵۱	 آمادگی برای مشاهده کردن ۸،۱،۱،۲،۲
۵۱	 مصاحبه ۲،۱،۲،۲
۵۱	 مواقع استفاده از مصاحبه ۲،۱،۲،۱،۲
۵۱	 انواع مصاحبه ۲،۲،۱،۲،۲
۵۲	 قوت‌های مصاحبه ۳،۲،۱،۲،۲
۵۲	 مصاحبه‌های فردی با افراد مطلع کلیدی ۴،۲،۱،۲،۲
۵۳	 مصاحبه‌های گروهی با افراد مطلع کلیدی ۵،۲،۱،۲،۲
۵۳	 مصاحبه‌های گروهی سازمانیافته یا نامنظم ۶،۲،۱،۲،۲
۵۴	 مصاحبه‌های سازمان‌یافته ۷،۲،۱،۲،۲
۵۵	 بحث گروهی متمرکز ۳،۱،۲،۲
۵۶	 فواید بحث گروهی متمرکز ۱،۳،۱،۲،۲
۵۷	 محدودیت‌های بحث گروهی متمرکز ۲،۳،۱،۲،۲
۵۹	 پیمایش ۴،۱،۲،۲

۶۰	استفاده از پیمایش
۶۶	سازمان‌دهی پیمایش
۶۷	گام‌های اجرا
۶۷	گام اول: طراحی ارزیابی
۶۹	گام دوم: تشکیل تیم‌های تحقیق
۷۰	تیم علمی مشورتی
۷۰	تیم اجرایی تحقیق
۷۱	تیم مشاوره استانی / منطقه‌ای
۷۲	تیم اجرایی تحقیق شهرستان / منطقه
۷۲	تیم پایش و مشاوره
۷۳	گام سوم: حمایت‌گیری و جلب پشتیبانی
۷۳	گام چهارم: مشاوره اولیه و برگزاری جلسات مشاوره جامعه
۷۳	مشاوره اولیه
۷۷	گام پنجم: مهارت‌آموزی تیم اجرایی برنامه روش ارزیابی سریع
۸۰	گام ششم: تهیه برنامه عملیاتی تقضیلی
۸۲	گام هفتم: بررسی منابع موجود
۸۵	گام هشتم: کار میدانی جمع‌آوری داده‌ها (فرایند جمع‌آوری داده‌ها)
۸۵	تکمیل اولیه نقشه شهر
۸۶	مصاحبه‌های اولیه برای تهیه نقشه پراکندگی پاتوق‌ها
۸۷	انتخاب محله‌ها و ارزیابی نیم‌رخ محلی
۸۷	آشنایی اولیه با محله و تکمیل نقشه عمومی محله
۸۹	مشاهده محلی مطابق با راهنمای مشاهده محلی
۹۰	مصاحبه عمیق با افراد مطلع کلیدی محلی
۹۱	مصاحبه با افراد گروه زنان در معرض آسیب
۹۴	جمع‌آوری نهایی اطلاعات میدانی
۹۴	مصاحبه عمیق با گروه دوم تا پنجم زنان تن‌فروش
۹۴	مصاحبه عمیق با سایر گروه‌ها
۹۵	مصاحبه با افراد کلیدی جدید در شهر
۹۵	پایش روش اجرای ارزیابی و پاسخ سریع
۹۷	گام نهم: تجزیه و تحلیل داده‌ها
۱۰۲	گام دهم: تدوین استراتژی‌ها
۱۰۲	بازبینی یافته‌ها

۱۰۵	 گردآوری یافته‌ها. ۲،۱۰،۳،۲
۱۰۴	 انتخاب و توصیف پاسخ عمومی. ۳،۱۰،۳،۲
۱۰۴	 گزینش مداخلات مناسب. ۴،۱۰،۳،۲
۱۰۸	 سیاست‌ها. ۱،۴،۱۰،۳،۲
۱۰۸	 فعالیت‌های اجتماع‌محور. ۱،۴،۱۰،۳،۲
۱۰۸	 استفاده از گروه‌های همسان یا همتا. ۲،۱،۴،۱۰،۳،۲
۱۰۹	 ارزیابی فعالیت‌ها. ۳،۱،۴،۱۰،۳،۲
۱۰۹	 جلب مشارکت عمومی. ۴،۱،۴،۱۰،۳،۲
۱۰۹	 تقویت روابط بین‌سازمانی و بین‌بخشی. ۵،۱،۴،۱۰،۳،۲
۱۰۹	 اجرای استراتژی. ۲،۴،۱۰،۳،۲
۱۰۹	 رویکرد استراتژیک. ۱،۲،۴،۱۰،۳،۲
۱۱۲	 اولویت‌بندی مداخلات. ۳،۴،۱۰،۳،۲
۱۱۲	 گام یازدهم: تدوین برنامه عملیاتی. ۱۱،۳،۲
۱۱۲	 مراحل تدوین برنامه عملیاتی. ۱،۱۱،۳،۲

پیوست‌ها

۱۱۵	 پیوست ۱. اصول کلی پرستگری
۱۱۹	 اصول اخلاقی پرستگری
۱۲۳	 پیوست ۲. دستورالعمل بررسی داده‌های موجود
۱۲۸	 پیوست ۳. آموزش ارزیابی و پاسخ سریع
۱۲۸	 ۱،۳ چرا آموزش؟
۱۲۸	 ۲،۳ انواع آموزش ارزیابی و پاسخ سریع
۱۲۸	 ۱،۲،۳ آموزش گروهی
۱۲۸	 ۲،۲،۳ توانمندسازی
۱۲۸	 ۳،۲،۳ جلسات حساس‌سازی و آگاه‌سازی
۱۲۸	 ۴،۲،۳ جلسات کوتاه
۱۲۸	 ۳،۳ برنامه‌ریزی آموزش ارزیابی و پاسخ سریع
۱۲۸	 ۱،۳،۳ انتخاب و گردآوری منابع لازم برای کارگاه (تهیه محتوای آموزشی)
۱۲۹	 ۲،۳،۳ هدف‌گذاری
۱۲۹	 ۳،۳،۳ تهیه پیش‌نویس برنامه آموزشی و تصویب آن
۱۳۴	 پیوست ۴. مشاهده محله

پیشگفتار

مطالعات سازمان جهانی بهداشت دربارهٔ موضوع سوءمصرف مواد تریقی، در چند کشور جهان انجام شد. نتایج نشان داد که شیوع ابتلا به ویروس نقص ایمنی «ایدز» سریع‌تر از آن است که روش تحقیق سنتی «پیمایش» یا سایر روش‌های تحقیقی مرسوم بتوانند آن را ترسیم کنند؛ زیرا از سویی، با به‌کارگیری روش‌های سنتی، امکان طراحی برنامهٔ مداخله وجود ندارد و از سوی دیگر، آمار نشان می‌دهد که بیشترین شیوع ایدز از جوامعی گزارش شده است که بیش از سایر نقاط با کمبود منابع مواجه‌اند.

مجموع عوامل پیش گفته، به طراحی برنامهٔ ارزیابی و مداخله منجر شد. اولین راهنمای ارزیابی و پاسخ سریع به وضعیت سوءمصرف مواد تریقی را سازمان جهانی بهداشت، با همکاری مرکز تحقیقات رفتاری و مصرف مواد، در لندن تدوین کرد. به دنبال ارائهٔ راهنمای یادشده، این روش‌شناسی (متدولوژی) در بررسی موضوع‌هایی از قبیل رفتارهای جنسی و مصرف سیگار و داروهای سایکواکتیو در جوانان نیز به کار رفت.

یکی از حیطه‌های کاری ارزیابی و پاسخ سریع، ارزیابی موضوع رفتارهای پرخطر جنسی در گروه‌های جمعیتی «خاص» است. مشخصه‌های ویژهٔ این گروه‌ها نظیر فقدان دسترسی و انگ اجتماعی، به گونه‌ای است که استفاده از روش‌های سنتی تحقیق را با مشکل مواجه می‌کند. همچنین در گروه‌های پرخطر، وجود بعضی ویژگی‌ها مثل درهم‌تنیدگی جنبه‌های اجتماعی و بهداشتی و نیز کمبود منابع، استفاده از روش‌شناسی‌های تحقیق اجتماع‌محور «ارزیابی و پاسخ سریع» را توجیه می‌کند.

این راهنما درصدد ارائهٔ تعریفی جامع از روش‌شناسی یادشده و نحوهٔ به‌کارگیری آن، برای آن دسته از فعالان اجتماعی است که قصد انجام دادن مداخله‌های علمی و کاربردی برای بررسی این‌گونه فعالیت‌ها در کشور را دارند. البته باید یادآور شد که اصول اجرایی و حیطه‌های ارزیابی و نیز روش‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، در همهٔ برنامه‌های ارزیابی و

پاسخ سریع یکسان است. تفاوت‌های عمده این برنامه‌ها در نحوه سازمان‌دهی برنامه‌های میدانی و فرایندهای ارزیابی جمعیتی، برقراری ارتباط با گروه‌های هدف و نیز استفاده از روش‌های ترکیبی جمع‌آوری داده‌ها در وضعیت اجتماعی و محیطی متفاوت است.

www.ketab.ir

مقدمه

راهنمای حاضر ابزاری برای ارزیابی رفتارهای پرخطر جنسی و طراحی مداخله متناسب با نیازهای آن‌هاست. تأکید اصلی این روش‌شناسی، بر بررسی رفتارها و موضوع‌های مرتبط با پیشگیری و درمان بیماری‌های خاص مانند ایدز، در گروه‌های پرخطر یا پنهان است. به عبارت دیگر، راهنمای مزبور طرحی کلی از فعالیت‌های ساده و کاربردی را برای بررسی وضعیت و عملکرد و نیازهای گروه‌های پرخطر در محیط‌های مختلف ارائه می‌کند.

براین اساس، این راهنما در پی تحقق اهداف زیر است:

۱. ایجاد نگرش و ذهنیت در زمینه ارزیابی سریع، در گروه پژوهش؛

۲. ارائه مجموعه‌ای از ابزارها و روش‌ها؛

۳. ارائه مجموعه‌ای از فراگردهای طراحی و مشاوره و ارزیابی.

این مجموعه حاوی مطالبی است که چگونگی رسیدن به اهداف یادشده در پی اجرای برنامه ارزیابی سریع و نیز چگونگی پاسخ به رفتارهای پرخطر جنسی در گروه زنان در معرض آسیب در دو نقطه کشور را تشریح می‌کند. دلیل انتخاب و ارائه راهنمای مزبور این است که روش‌شناسی ارزیابی و پاسخ سریع، در چارچوبی علمی و عملیاتی، ضمن اثبات پویایی، به گونه‌ای بومی شده است که برای ارزیابی رفتارهای پرخطر در سایر نقاط کشور نیز تعمیم‌پذیر باشد. مخاطبان این راهنما عبارت‌اند از:

۱. افراد تصمیم‌گیر درگیر در سازمان‌دهی و مدیریت برنامه‌های مداخله‌ای؛

۲. کارکنان اجرایی مرتبط؛

۳. تسهیلگران اجرایی تیم ارزیاب و ناظران فنی سازمان‌ها و گروه‌های درگیر؛

۴. محققان؛

۵. سازمان‌های غیردولتی فعال در حیطه مداخلات مرتبط با پروژه گروه زنان در معرض آسیب.

این راهنما به گونه‌ای تدوین شده است که در اغلب سطوح ملی و اجتماعی و نیز سازمان‌های غیردولتی و بخش خصوصی اجرایی باشد.

ساختار راهنما

موضوعات خاص ارائه شده در این راهنما به شرح زیر است:

۱. حوزه و تمرکز روش ارزیابی سریع به همراه پاسخ؛
۲. برنامه‌ریزی و اجرای برنامه ارزیابی سریع در گروه مزبور؛
۳. ارائه مدل تحقیق ارزیابی سریع درباره گروه زنان در معرض آسیب؛
۴. گام‌های اجرایی هدایت ارزیابی سریع؛
۵. برنامه مهارت‌آموزی تیم تحقیق؛
۶. تحلیل ارزیابی سریع یافته‌ها؛
۷. نحوه گسترش مدل مداخله.

ملاحظات اخلاقی در ارزیابی سریع و پاسخ

به دلیل وجود نظام‌های ارزشی فردی و اجتماعی، نمی‌توان در مقابل معضل تن‌فروشی بی‌طرف بود؛ اما نکته بسیار مهم و اساسی که از ابتدای کار باید مدنظر داشت، این است که هدف ارزیابی‌های علمی، رعایت تفکیک نظام ارزشی فردی و قضاوت اخلاقی درباره عملکرد افراد گروه است. این اصول اخلاقی ضمن آنکه از نظر نوع و شیوه کار با گروه‌های انگ‌خورده اجتماعی، بسیار مهم است، ممکن است در نحوه گزینش و جمع‌آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل علمی آن‌ها نیز اثر مستقیم بگذارد. گفتنی است که به دلیل حساسیت، موضوع طرح ارزیابی باید در شورای پژوهشی دانشگاه استان نیز به تصویب برسد. از لحاظ فنی، در هنگام مواجهه با گروه زنان در معرض آسیب و معضل تن‌فروشی، رعایت نکات زیر ضروری است:

۱. نام و نام خانوادگی افراد پرسیده و ثبت نمی‌شود؛
۲. در ابتدای مصاحبه، پرسشگر درباره اهداف طرح، محرمانه بودن اطلاعات و آزادی افراد مصاحبه‌شونده در پاسخ‌دادن یا ندادن به سؤالات توضیح می‌دهد. در صورت مخالفت پاسخ‌دهنده، پرسش انجام نمی‌شود. در مصاحبه، افراد فرم‌های رضایت آگاهانه را نیز تکمیل کرده و با امضا کردن، آن‌ها را تأیید می‌کنند؛

۳. در صورت تمایل، مصاحبه‌شوندگان می‌توانند در هر مرحله از مصاحبه آن را متوقف کنند؛
۴. در صورت نیاز احتمالی مصاحبه‌شوندگان به خدمات تشخیصی و درمانی، باید آنان را به مراکز درمانی مخصوص ارجاع داد؛
۵. همهٔ نوارها و اطلاعات جمع‌آوری‌شده، به صورت محرمانه در فایل‌های مشخص نگهداری می‌شود.

مباحث مطالعهٔ راهنمای فصول، به همراه پیوست‌های مربوط به آن، به شرح زیر ارائه می‌شود:

- در فصل اول، مبانی نظری روش ارزیابی و پاسخ سریع؛
- در فصل دوم، مدل‌های ارزیابی، روش‌های جمع‌آوری داده‌ها، راهنمای گام‌به‌گام اجرا و استراتژی‌های مداخله؛
- در پیوست‌ها، نکات عملیاتی ارزیابی.